

συμπεράσματα μὴ ἀσφαλῆ. Τὰ σημεῖα ταῦτα ἄλλως καὶ ὀλίγα εἶναι καὶ οὐδόλως ἐπισκιάζουν τὰς ἀρετὰς τῆς ἐκδόσεως ταύτης, ἡ ὁποία καλὸν θὰ ἦτο νὰ εὑρίσκε τὸ συντομώτερον μιμητὰς καὶ διὰ τὸ ἤδη ἀνέκδοτον παραμένον ὑλικόν. Τελευτῶν ὅμως δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ προσθέσω μίαν παρατήρησιν, τὴν ὁποίαν θεωρῶ οὐσιώδη, ὡς πρὸς τοὺς «ἐξορκισμοὺς εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Κεφτι» τοὺς ὁποίους παρέσχον τὰ αἰγυπτιακὰ κείμενα. Εἴτε οἱ εἰς τὰ μνημεῖα παριστάμενοι Κεφτι εἶναι τῆς Κρήτης, εἴτε τῆς πρόσω Ἀσίας, ἀμέσως ἀναγνωρίζονται ὡς μινωϊκοὶ Κρητες καὶ δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ μὴ συσχετίσωμεν τὸ ὄνομα Κεφτι μὲ τὸ μινωϊκὸν στοιχεῖον, ἔστω καὶ ἂν εἰς τοῦτο συμπεριλαμβάνετο καὶ τὸ εἰς τὴν πρόσω Ἀσίαν ἀποικισθέν. Νὰ θελήσῃ τις νὰ ἀνασκευάσῃ τοῦτο βάσει ἀναγνωριζομένων (;) ὀνομάτων θεῶν (Santas καὶ Kubaba) εἰς τὸ ἄνευ φωνηέντων κείμενον τοῦ ἐξορκισμοῦ, εἶναι ἐξαιρετικῶς παρακεκινδυνευμένον. Δυστυχῶς τὰ κείμενα ταῦτα, λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ χαρακτῆρός των καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποδόσεώς των μὲ αἰγυπτιακὴν γραφήν, ἐλάχιστα δύνανται νὰ βοηθήσουν τὴν προσπάθειαν ἀποκρυπτογραφίσεως τῆς μινωϊκῆς γραφῆς.

Θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ ἔδιδε ὁ C. εἰς τὸ τέλος τῆς εἰσηγητικῆς του ἱστορικῆς ἐκθέσεως περὶ τῆς μινωϊκῆς γραφῆς καὶ γλώσσης μᾶλλον διεξοδικὴν καὶ συστηματικὴν ἀνασκόπησιν τῶν γενομένων προσπαθειῶν διὰ τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος καὶ νὰ προσέθετε τὰς κατὰ τὴν γνώμην του ἀκολουθητέας γενικὰς γραμμὰς πρὸς ἐπίτευξιν μᾶλλον οὐσιαστικῶν ἀποτελεσμάτων. Ἡ δημοσίευσίς του ὅμως, ὡς ἐγένετο μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπιμελείας, ἀσφαλῶς ἀνοίγει εὐρυτέρας ὁδοὺς διὰ τὴν τελικὴν ἐπιτυχίαν.

N. ΠΛΑΤΩΝ

^ο Ε. Κριαρᾶ, *Ἡ Ρίμα Θρηνητικὴ τοῦ Ἰωάννου Πικατόρου*. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου [Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν]. Ἀθῆναι 1942, σελ. 1-51, 8^{ον}.

Συνεχίζων τὰς περὶ τὴν κρητικὴν φιλολογίαν δοκίμους ἐργασίας του ὁ κ. Ἐ. Κριαρᾶς ἐξέδωκεν ἐνθ' ἄνωτ. τὴν «Ρίμαν Θρησκευτικὴν εἰς τὸν πικρὸν καὶ ἀκόρεστον ᾄδην, ποίημα κύρ Ἰωάννου Πικατόρου ἐκ πόλεως Ρηθύμνης» ἐκ τοῦ μόνου γνωστοῦ χειρογράφου τοῦ ποιήματος cod. Vindobonensis theol. gr. 244 (φ. 168^r - 175^r), ἐξ οὗ εἶχεν ἐκδώσει αὐτὴν παλαιότερον καὶ ὁ Γουλιέλμος Wagner (*Carmina graeca mediæ aevi*, Lipsiae 1874, σ. 224-241). Ἡ ὑπὸ τοῦ Wagner πρώτη αὕτη ἐκδοσις τοῦ ποιήματος, μολονότι ἀξιομνημόνευτος διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς, δὲν ἦτο ἐν τούτοις ἀπηλλαγμένη σημαντικῶν σφαλμάτων

ὀφειλομένων κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἡ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα, πολλῶ δὲ μᾶλλον τὸ κρητικὸν ἰδίωμα, εἰς ὃ φέρεται γεγραμμένον τὸ ποίημα, ἦσαν ἀτελῶς γνωστὰ εἰς τὸν ἄλλως ρηξικέλευθον Εὐρωπαῖον ἐρευνητὴν. Ὅθεν ἐπεβάλλετο ἡ ἀναθεώρησις τῆς ἀπὸ πολλοῦ πεπαλαιωμένης ταύτης ἐκδόσεως καὶ διὰ τοῦτο εἶναι λίαν εὐπρόσδεκτος ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Κριαρᾶ φιλοπονηθεῖσα νέα καὶ βελτίων ἐκδοσις τοῦ ποιήματος, ἣτις συνοδεύεται καὶ ὑπὸ εἰσαγωγῆς, σημειώσεων καὶ γλωσσαρίου.

Εἰς τὴν προτασσομένην τῆς ἐκδόσεως εἰσαγωγὴν (σελ. 1-17), ἀφ' οὗ πρῶτον γίνεται λόγος περὶ τοῦ χειρογράφου καὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ ποιήματος, ἐξετάζεται εἶτα καὶ ὁ ποιητὴς τῆς Ῥίμας καὶ ὁ χρόνος τῆς συνθέσεως αὐτῆς, ἅμα δὲ καὶ ἡ γλῶσσα καὶ τὸ μέτρον αὐτῆς· παρέχεται ἐπίσης ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τοῦ ποιήματος, ὅπερ πραγματεύεται τὴν ἐν ὄνειρῳ κάθοδον τοῦ ποιητοῦ εἰς ἄδην, ὅπου συζητεῖ μετὰ τοῦ Χάροντος περὶ τῆς τύχης τῶν θνησκόντων καὶ τοῦ ἁμαρτήματος τῶν πρωτοπλάστων. Τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ ποιήματος δὲν θίγει ὁ συγγραφεύς.

Περὶ τοῦ ποιητοῦ, περὶ οὗ οὐδὲν ἄλλο δυστυχῶς γνωρίζομεν, πλὴν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τῆς γενετείρας του, φερομένων ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ῥίμας, πιθανὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ ἐκδότου, ὅτι ἀνήκεν εἰς τὴν παρὰ Castrolilaca (1583) μαρτυρουμένην εὐγενῆ Ρεθυμνίαν οἰκογένειαν τῶν Πεκατόρων. Περὶ δὲ τοῦ χρόνου τῆς συνθέσεως τοῦ ποιήματος, ὁ ἐκδότης θεωρεῖ τοῦτο μεταγενέστερον τοῦ «Ἀποκόπου», ποιήματος τοῦ ἐπίσης Ρεθυμνίου Μπεργαδῆ, ὅπερ ἔχει παρεμφερῆ ὑπόθεσιν πρὸς τὴν «Ῥίμαν Θρηνητικὴν», εἶναι ὅμως λογοτεχνικῶς ἀνώτερον ταύτης καὶ ὅπερ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἤδη τῷ 1519. Ὅτι πάντως ἡ Ῥίμα ἐγράφη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος, συνάγει ὁ ἐκδότης καὶ ἐκ τῆς γλώσσης, τῆς στιχουργίας καὶ τῆς ἐν γένει τεχνικῆς αὐτῆς, ἐμφαινουσῶν ὅτι ἡ κρητικὴ λογοτεχνία διήνυε τότε τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς. Ἐξονυχιστικὴ εἶναι ἡ ἐξέτασις, εἰς ἣν ὑποβάλλει ὁ ἐκδότης τὴν γλῶσσαν τοῦ στιχουργήματος καταγράφων μεθοδικῶς τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα τὰ προδίδοντα παλαιότεραν μορφήν τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος ἢ ἀρχαϊκὴν τάσιν τοῦ συγγραφέως, ὡς καὶ τοὺς γλωσσικοὺς βιασμούς. Λεπτομερῶς ἐπίσης ἐξετάζεται καὶ ἡ καλὴ ἐν γένει στιχουργία τοῦ ποιητοῦ.

Ἡ κριτικὴ ἀποκατάστασις τοῦ ἐκδιδομένου (σ. 19-37) κειμένου, ἀρκούντως δυσχερὴς ἔνεκα τῆς οὐχὶ πάντοτε καλῆς παραδόσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῆς χρήσεως ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ γλώσσης ἰδιωματικῆς ἀναμεμειγμένης μετ' ἀρχαϊσμῶν, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐκδότου μετὰ μεγάλης ὁμολογουμένως ἐπιτυχίας καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις. Περὶ τούτου πείθει καὶ πρόχειρος ἔτι παραβολὴ τῶν παρὰ

Wagner πλημμελῶν γραφῶν, ὧν κατάλογον παραθέτει ὁ ἐκδότης ἐν σ. 2 τῆς εἰσαγωγῆς, πρὸς τὰς ὑπὸ τούτου υἰοθετηθείσας ἀντιστοιχίως. Χάριν παραδείγματος ἀναφέρομεν ἐκ τούτων τὴν ἐν στίχ. 529 ὁρθὴν ἀνάγνωσιν *λεεινὸν τομάριον* (ὁ Wagner εἶχεν ἀναγνώσει *λινὸν γομάριον!*), τὰς ἐπιτυχεῖς διορθώσεις ἐν στίχ. 261 : *κ' ἐπὰ κοντά 'χω τὲς φλακὲς* (καὶ *παστοντάχα χ/φον*, καὶ *πάσχουν τάχα Wagner*), στ. 327 : *καὶ μὲ τῇ λόγγῃ τὴν πικριὰ ἐβγάνω τὲς ψυχὲς τῆς* (*φλογινὴν πικρία χ/φον*), καὶ στ. 522 : *παιδιὰ νὰ κάμνης μὲ πικριὲς* (*καί γιαν. κ. χ/φου*). Καὶ τὰς δύο δὲ γενομένας συμπληρώσεις ἐν στ. 348 : [*καὶ βάνει τοὺς σιὸν Ἄθη*] καὶ 475 : [*ἐκεῖνον τοῦ Ὑψίστου*], θεωροῦμεν λίαν ἐπιτυχεῖς. Ὁρθῶς ἐπίσης ὀβελίζεται ὁ στίχος 547 ὡς παρεμβλητός. (Περὶ τῶν ἄλλως ὡς ὑπόπτων θεωρουμένων στίχων 256, 313, 449 καὶ 536—πλὴν ἴσως τοῦ τελευταίου τούτου—εἴμεθα λίαν διστακτικοί : ὡς γνωρίζει καὶ ὁ ἐκδότης καὶ δέχεται ἐν σ. 40 (στ. 218) καὶ σ. 43 (στ. 449), στίχος ἄνευ ἀντιστοίχου ὁμοιοκαταληξίας δὲν προδίδει παρεμβολὴν πάντοτε, ἀλλ' ἐξ ἴσου πιθανῶς καὶ χάσμα ἐν τῇ χειρογράφῳ παραδόσει). Καλῶς ὀβελίζεται καὶ τὸ ἐν στ. 412 : [*τὰ νέφη*] ὡς ἐπαναληφθὲν προφανῶς ἐκ τοῦ προηγουμένου στίχου, μολονότι ὁ στίχος μετὰ τὸν ὀβελισμόν χωλαίνει μετρικῶς καὶ δεῖται θεραπείας. Τὸ αὐτὸ λεκτέον καὶ περὶ τοῦ στίχου 561. Ἀντὶ δὲ τοῦ ἐν στίχ. 117 ὁμοίως ἐπαναληφθέντος ἐκ τοῦ προηγουμένου στίχου : (*ἄκουσε*) *ἄν ἐν καὶ ὀρίζεις*, ἔνθα ὁ Wagner εἶχε προτείνει *μὴ μὲ βρίζης*, προτεινομεν ἡμεῖς : *νὰ γνωρίζης*.

Ἐν γένει ὁ ἐκδότης περὶ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου δείκνυται ἀπολύτως συντηρητικὸς, ὁρμώμενος βεβαίως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅτι, ὅπου ἡ χειρόγραφος παράδοσις παρέχει ὅπωςδήποτε νόημα, πᾶσα κριτικὴ ἐπέμβασις εἶναι περιττή. Τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν δύναται τις νὰ καταδικάσῃ κατ' ἀρχὴν : γνωστὸν ἄλλως τε τυγχάνει πόσον ἔφθιρε τὰ κείμενα ἢ ὑπερβολικὴ τάσις τῶν παλαιότερων ἰδίᾳ φιλολόγων πρὸς τολμηρὰς διορθώσεις. Καὶ ἡ μεγάλη ὁμως ἀφ' ἑτέρου συντηρητικότης ἐνέχει κίνδυνον παρεμφερῆ, νὰ προσγραφῶσι δηλαδή, εἰς τὸν συγγραφέα σφάλματα ἀλλότρια ἢ παρεμβολαὶ τῶν ἀντιγραφῶν καὶ διασκευαστῶν, ἅτινα, ἐὰν ἐθεωροῦντο προερχόμενα ἐξ αὐτοῦ, θὰ τὸν ἠδίκουν πολὺ. Ἀλλὰ τὸν τοιοῦτον κίνδυνον ἀποτρέπει σχεδὸν πάντοτε ἐν τῇ κρινομένῃ ἐκδόσει ἡ κριτικὴ εὐστοχία τοῦ ἐκδίδοντος.

Εἰς τὰς ἐπιτασσομένας τοῦ κειμένου σημειώσεις (σ. 38-44) περιέλαβεν ὁ ἐκδότης ἐνδιαφερούσας γλωσσικὰς, κριτικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς παρατηρήσεις. Ἐνταῦθα πρὸς τοῖς ἄλλοις διαπιστώνει καὶ ὁμοιότητα στίχων τινῶν τοῦ Πικατόρου πρὸς στίχους ἑτέρων ποιημάτων, οἷα ὁ «Ἀπόκοπος» τοῦ Μπεργαδῆ, ὁ Κρητιπὸς Πόλεμος τοῦ Διακρούση καὶ

δημώδη τινὰ ἄσματα. Μεταξὺ τῶν τοιούτων στίχων τοῦ ποιήματος καταλεκτέοι καὶ οἱ στίχοι 362-363 (δὲν πέφτει φύλλον εἰς τὴν γῆν ἐκ τὸ δένδρον ἀπάνω | ἀνόριστα τοῦ ἀρεντὸς . . .), πρὸς οὓς πρβλ. Θυσ. Ἀβραὰμ (ἔκδ. Γ. Μέγα, Ἀθῆναι 1943) στ. 986 καὶ (ἐν μόνῳ τῷ χ/φω) 1110 (φύλλο δὲν πέφτει ὄκ τὸ δέντρο χωρὶς τὸ θέλημά σου)· ἐπίσης ὁ στίχος 541 (ἔσυρνε γένεια καὶ μαλλιά καὶ «ὦχ ὀμέν» ἐλάλει), πρὸς ὃν ὁμοιότατος εἶναι ὁ τοῦ Μαν. Σκλάβου, Συμφορὰ τῆς Κρήτης στίχ. 36 (παρὰ Wagner ἐνθ. ἀνωτ. σ. 54) : κ' ἐσύρναν γένεια καὶ μαλλιά καὶ ὀϊμὲ ἐλέγαν (ἢ ἔκφρασις «ἔσυρνε γένεια καὶ μαλλιά» φέρεται ὁμοίως καὶ ἐν «Ἐρωτοκρίτῳ» Δ 1937, 2017 καὶ Ε 1055)· τέλος δὲ οἱ στίχοι 543-544 (καὶ ὡτὰν ποτάμι ἔτρεχεν τῶν ὀμματιῶν τὸ στάμα | καὶ ἀπὸ τὰ δάκρυα τὰ πολλὰ τὴν γῆν πηλὸν ἐκάμα), πρὸς οὓς παραβλητέοι οἱ στίχοι τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» Α 131 (κ' ἐτρέχασι τὰ μάτια ντου, στή γῆς πηλὸν ἐκάνα) καὶ 1068 (τὰ μάτια τρέχουν ποταμός, στή γῆς πηλὸν ἐκάνα· τὴν ὁμοιότητα παρατήρησεν ἤδη ὁ Στ. Ξανθουδίδης ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», Ἡράκλειον 1915, σ. 400). Περὶ δὲ τῆς ἐν στ. 25 καὶ 54 ἀπαντώσεως ἐκφράσεως γεμίζει το ὁ νοῦς μου, περὶ ἧς γίνεται ὁ προσήκων λόγος ἐν σ. 38-39, προσθετέον ὅτι αὕτη ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν «Βοσκοπούλλαν» στ. 334 (τὸ ἴμενα νὰ μάθω καὶ φοβούμον | τὴν ὥρα κείνη ἐγέμισέ το ὁ νοῦς μου). Ἐπίσης θὰ ἦτο καλόν, ἐὰν ἐσημειοῦντο ἐνταῦθα καὶ τὰ παλαιὰ χωρία, ἰδίᾳ τῆς Παλ. Διαθήκης, ἅτινα ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ποιητὴν ὡς πηγαὶ (fontes) ὠρισμένων στίχων (πρβλ. π.χ. στ. 221, 226 κ.ἄ.), μάλιστα δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ στίχ. 396 κ.ἔξ. μέχρι τέλους, ἐνθα ὁ Πικατόρος εἶχεν ἀναμφιβόλως ὑπ' ὄψει του τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια τῆς Γενέσεως, ὁπόθεν παρέλαβεν ἀρκετά.

Πολὺν χρῆσιμον εἶναι καὶ τὸ ἐν τέλει (σ. 45-51) παρατιθέμενον καὶ ἐπιμελῶς συντεταγμένον γλωσσάριον, ἐνθα καταγράφονται καὶ ἐρμηνεύονται αἱ ἐνδιαφέρουσαι λέξεις τοῦ ποιήματος. Ἀνερμήνευτοι κατελείφθησαν μόνον αἱ ὄντως σοβαρὰς δυσκολίας παρέχουσαι λέξεις δοχὴ, ἢ στ. 44, τινάδες, οἱ στ. 54, 295 (=τινές;), τάφια, τὰ στ. 301 (=τάφοι;), ἢ δ' ἐπίσης περίεργος λέξις θάφια, τὰ (στ. 302) δὲν σημειοῦνται. Ἐντύπωσιν προξενεῖ ἢ ἐν τῷ ποιήματι ἀφθονία ἐπιρρημάτων καὶ ἐπιθέτων ἐχόντων τὸ στερητικὸν -α ὡς πρῶτον συνθετικὸν (ἄβουλα, ἀκόπιαστα, ἀλάλητα, ἀνόριστα, ἀντήρητα, ἄχριστα-ἀγάγετος, ἀπέρατος κ.ἄ.)· περίεργοι εἶναι ἐπίσης αἱ λέξεις ἀποκλειστήρι, στ. 554 (=ὁ ἀποκεκλεισμένος), προτιμῆ στ. 310, ὄψια (τῆς γῆς) στ. 46, 412, 428 κ.ἄ., περὶ ὧν ποιεῖται εἰδικὸν λόγον ὁ ἐκδότης.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἀνάλυσιν τῆς ἀρτίας καὶ εὐμεθόδου ταύτης ἐφ-
ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ Α.

γασίας τοῦ κ. Κριαρά, καταχωρίζομεν κατωτέρω κριτικὰς τινὰς παρατηρήσεις εἰς τὸ ἐκδιδόμενον κείμενον, μὲ τὸν σκοπὸν ὅπως συμβάλωμεν εἰς τὴν ἀρτιωτέραν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς ὠρισμένα τινὰ σημεῖα.

1) Ὁ ἐν ὄνειρῳ εἰς τὸν Ἄδην κατελθὼν ποιητής, ἐρωτώμενος ὑπὸ τοῦ Χάροντος τί ζητεῖ ἐκεῖ, ἀποκρίνεται ὅτι ἤλθε νὰ γνωρίσῃ τὸ βασίλειον τούτου καὶ τὴν τύχην τῶν τεθνεώτων (στ. 124-126) :

Εἰς εἴντα τόπον καταντοῦν, ὅς ποιὰν φυλακὴν τοὺς βάνεις
125 *καὶ δὲν θυμοῦνται νὰ στραφοῦν καὶ τὴν ὁδὸν νὰ ποῦσιν*
καὶ φίλους, τὴν ἐγνώρα τους πάλιν νὰ ῥθοῦν νὰ δοῦσιν.

Τὸ χ/φον ἐν στ. 125 ἔχει: *σ τ ἦ ν ὁ δ ὸ ν ν ᾶ σ ι ν*, διώρθωσε δ' ὁ ἐκδότης ὡς ἀνωτέρω, ἵνα ἀποκαταστήσῃ καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Ἄλλὰ τὸ χωρίον, οὕτω διορθούμενον, νομίζομεν ὅτι δὲν παρέχει νόημα ἱκανοποιητικόν, πᾶσα δὲ λογικὴ σύνδεσις πρὸς τὸν διὰ τοῦ καὶ ἀρχόμενον ἐπόμενον στίχον 126 διακόπτεται. Βεβαίως, ἂν δὲν ἐκώλυεν ἡ πλημμελὴς ὁμοιοκαταληξία (μολονότι καὶ ἕτερα παραδείγματα ταύτης εὐρίσκομεν εἰς τὰ δίστιχα 190-191, 281, 396-397, 400-401, 495-496), θὰ ἐδεχόμεθα τὴν γραφήν, ὡς ἔχει, τοῦ χειρογράφου, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἔκφρασις *πηγαίνω (ὅς) τὴν ὁδόν μου ἀπαντᾷ καὶ εἰς παλαιότερα κείμενα*, πρβλ. Διήγησιν Βελισσαρίου στ. 248, 252 (παρὰ Wagner σ. 311-312), Γεωργιλᾶ, Ἱστορ. Ἐξήγησιν Βελισσαρίου στ. 731 (αὐτόθι σ. 344) καὶ Ριμάδαν Βελισσαρίου στ. 950 (αὐτόθι σ. 376), ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τῶν κρητικῶν κειμένων, πρβλ. «Ἐρωτόκριτον» E 429, «Ἐρωφίλην» E 18, «Θυσίαν Ἀβραάμ» 236, 281 καὶ (ἐν μόνῳ τῷ χ/φῳ) 1008, «Γύπαριν» A 323 κ.ἄ. Ἄλλὰ τὸ νόημα εὐοδοῦται, πιστεύομεν, μετὰ τοῦ μέτρου, ἐὰν διατηρήσωμεν μὲν τὸ *στὴν* τοῦ χειρογράφου, διορθώσωμεν δὲ μόνον τὸ *πᾶσιν* εἰς *μποῦσιν*· οὕτω δὲ καὶ ἡ συνέχεια τοῦ νοήματος μεταξὺ τῶν στίχων 125 καὶ 126 ἀποκαθίσταται (τὸ *νὰ ῥθοῦν* τοῦ στίχου 126 ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ *στὴν ὁδὸν νὰ μποῦσιν* τοῦ προηγουμένου στίχου). Τὴν διόρθωσιν ταύτην νομίζομεν ὅτι στηρίζει ἐπαρκῶς καὶ τὸ ἐξῆς ὅμοιον χωρίον τοῦ «Βασιλέως Ροδολίνου» (B 147-150) :

Τοῦτος ὀγιὰ τὸ γάμους σου τόση χαρὰ καὶ τόση
θαράπαψιν ἐγροίκησε, πὺν γιὰ νὰ γοργοσώσῃ
νὰ ῥθῆ νὰ σ' εὔρη, κ' ἐπαρχιὰ κι' ὅ,τι ὄριζεν ἀφῆκε
150 *καὶ μὲ σπουδὴ καὶ πεθυμιὰν εἰς τὴν ὁδὸν ἐμπῆκε*

2) Ὁ Χάρος, δεικνύων εἰς τὸν ποιητὴν τὴν εἰς Ἄδην ἄγουσαν ὁδὸν λέγει (στ. 216) :

Καὶ αὐτὴν τὴν στρατὰν δέχονται νὰ κάμουν ὁποῦ ζοῦσιν.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἀποστολή ἐπισημαίνεται ἐν τῇ ἀποστολῇ (σ. 40) τὸ ὅπου ζοῦσιν διὰ τοῦ «οἱ ἄνθρωποι» (οἱ ζῶντες) : πάντες οἱ ἄνθρωποι μέλλουσι, κατὰ τὸν ποιητὴν, νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν ὁδοιπορίαν ταύτην πρὸς τὸν Ἄδην. Τί σημαίνει ὅμως ἐνταῦθα τὸ δέχονται ; Ὅτι παραδέχονται καὶ ὑποκύπτουν εἰς τὸ μοιραῖον ; Καὶ πάλιν τὸ πρᾶγμα παρέχει δυσκολίαν. Ὑποπτεύω ὅτι ὑπὸ τὸ λόγιον δέχονται ὑπόκειται τὸ κρητικὸν γδέχονται = ἀναμένουν, ὅπερ συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ πεπωμένου, ἣν ἀπαιτεῖ τὸ νόημα τοῦ χωρίου. Τὸ ῥῆμα γδέχομαι (καὶ ἐγδέχομαι) φέρεται πολλαχοῦ τῶν κρητικῶν κειμένων (πρβλ. «Ἐρωφίλην» Α 571, Δ 519, «Γύπαριν» Α 396, Γ 203, «Στάθην» Α 220, 277, Β 236, 237 κλπ.).

3) Ἐν στ. 268 ἐκδίδεται :

καὶ ἦτον εἰς πλάκαν κέρκελον δεμένο μ' ἄλυσίδα

Τὸ χ/φρον ἔχει δεμένος. Ἐν Κρήτῃ σήμερον δὲν ἀκούεται οὐδέτερον κέρκελον (τὸ), ἀλλὰ μόνον κερκέλι, ὅπερ εὐρίσκομεν ἤδη καὶ ἐν «Στάθῃ» Α 162 (παρὰ Πικατόρω στ. 270 φέρεται κερκέλιν)· τοῦναντίον κοινότατον εἶναι τὸ ἄρσεν. κέρκελος (ὁ), λεγόμενον μετὰ σημασίας μεγεθυντικῆς, ἐπὶ μεγάλου σιδηροῦ κρίκου ἐμπεπηγμένου ἐπὶ πλακὸς δαπέδου, ὀροφῆς ἢ τοίχου. Διὰ τοῦτο πιστεύω ὅτι ὀφείλομεν, ἀντιστρόφως πρὸς ὅ,τι ἔπραξεν ὁ ἐκδότης, τὸ μὲν κέρκελον νὰ διορθώσωμεν εἰς κέρκελος, τὸ δὲ δεμένος—ὅπερ καθ' ἡμᾶς ἔχει καλῶς ἐν τῷ χειρογράφῳ, συνηγορεῖ δὲ καὶ τοῦτο ὑπὲρ τῆς διορθώσεως ταύτης—νὰ μὴ μεταβάλωμεν εἰς δεμένο.

4) Ἐν στ. 291-296 φέρεται :

*Λέγω του : «Χάρε δολερὲ καὶ μυριολυπημένε,
ἐχθρὲ τ' ἀνθρώπου τοῦ λεινοῦ πάντοτες βουλισμένε,
καὶ δὲν λυπᾶσαι τοὺς καλοὺς ἄνδρες τοὺς ἀνδρειωμένους,
τοὺς ἄρχοντας, τὲς λυγερὲς καὶ νέους κατακαμένους
295 νὰ τοὺς ἀρπάξης μὲ σφαγὴν ἢ τὰ χέρια τῶν τινάδων,
διὰ τὲς θλίψεις καὶ πικριὰς καὶ πόνους τῶν μαννάδων ;*

Ἐν στ. 294 τὸ χ/φρον ἔχει κατακαμένους, ὅπερ διώρθωσεν ὁ ἐκδότης εἰς κατακαμένους. Τὴν διόρθωσιν ταύτην δὲν εὐρίσκομεν ἱκανοποιητικὴν, διότι ἡ σημασία, ἣν ἔχει τὸ κατακαμένος (=δυστυχῆς, ταλαίπωρος) εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ νόημα τοῦ χωρίου. Τὰ συμφραζόμενα ἀπαιτοῦσι μετοχικὸν ἐπίθετον ἔχον ἀντιθέτως ἔννοιαν σύμφωνον πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τοὺς καλοὺς, τοὺς ἀνδρειωμένους, τοὺς ἄρχοντες, τὲς λυγερὲς, δι' ὧν πάντων ὁ ποιητὴς ἐπιδιώκει νὰ παραστήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν ὑπὸ τοῦ Χάρου σκληρῶς ἀφαρπαζομένων, ἵνα οὕτω ἐξάρῃ ἔτι μᾶλλον τὴν ἀσπλαγχνίαν αὐτοῦ. Πρὸς εὐδότησιν τοῦ νοήμα-

τος προτείνομεν τὴν διορθωσιν τοῦ ἀδιανοήτου βεβαίως κατακομμένους εἰς κανακεμένους. Ὑπὲρ τῆς διορθώσεως συνηγορεῖ, πιστεύομεν, τὸ ἰνάλογον χωρίον τοῦ Μαν. Σκλάβου, Συμφορὰ τῆς Κρήτης, στ. 27-30 (παρὰ Wagner σ. 54) :

*Εἶδα μαννάδες καὶ παιδιὰ ναῦρουσιν πλακωμένα,
ἀνδρόγυνα πολύτιμα κακοθανατισμένα,
ἄρχοντες πολυτίμητοι τοὺς παῖδας κανακεμένα,
30 ἀρχόντισσες νὰ δέρονται, κοράσι' ἀναπλεμένα.*

(ἔνθα δέον πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μέτρου νὰ διορθωθῇ τὸ ἐν στ. 29 τοὺς παῖδας εἰς παιδιὰ). Τὸ κανακεμένος, παρὰ τὰ ἔτι κοινότερα κανακάρης καὶ κανακάρικο, φέρεται καὶ ἐν «Ἐρωτοκρίτῳ» Α 77 (ὕγιον κανακεμένο) καὶ 1851 (παιδί κ., βλ. καὶ γλωσσάριον σ. 569) καὶ «Φορτουνάτῳ» (ἔκδ. Στ. Ξανθουδίδου, Ἰ. Αθ. 1922) Β 208.

Σημειωτέον ἐπίσης, ὅτι ἡ ἀληθῆς σημασία τοῦ ἐν στ. 292 βουλισμένος δὲν εἶναι ἢ ἐν τῷ γλωσσαρίῳ (σ. 46) παρεχομένη «ὁ ἀποφασίσας τι, ὁ ἀποφασισμένος». Ἡ λέξις βουλισμένος δέον νὰ σχετισθῇ οὐχὶ πρὸς τὸ βούλομαι, ἀλλὰ πρὸς τὸ βουλῶ, λέγεται δὲ συνήθως ἢ λέξις αὕτη, ὡς ἐνταῦθα, ἐπὶ κατάρας, μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ εἶθε νὰ βουλήσῃ, νὰ βυθισθῇ, ν' ἀφανισθῇ τις· βλ. Στ. Ξανθουδίδην ἐν ἐκδόσει «Ἐρωτοκρίτου» σ. 522-523, Γ. Π. Ἀναγνωστόπουλον ἐν «Ἀθηναῖς» τόμ. 38 (1926) σ. 192 σημ. 1 καὶ Ν. Π. Ἀνδριώτην αὐτόθι τόμ. 44 (1933) σ. 199. Καὶ εἰς τὸ ἐκδιδόμενον δὲ ὑπὸ Γ. Α. Μέγα, Ἀνέκδοτον κρητικὸν ποίημα περὶ τοῦ κάτω κόσμου («Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος» 1930 σ. 509-521) φέρονται τὰ ὅμοια «'ς τὸ βουλισμένο ἄδη» (σ. 514 στ. 20) καὶ ἡ «πίσσα ἢ βουλισμένη» (σ. 511 στ. 12). Ἡ τοιαύτη μάλιστα σημασία τοῦ βουλισμένος ὁδηγεῖ ἡμᾶς ἴσως νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἀναλόγως καὶ τὸ ἐν τῷ προηγουμένῳ στίχῳ 291 μυριολυπημένος διὰ τοῦ «ἐκεῖνος ὅστις εἶθε νὰ ὑποστῇ μυρίας λύπας» καὶ οὐχὶ ὡς ἐρμηνεύει τοῦτο ἐν σ. 49 ὁ ἐκδότης διὰ τοῦ «ὁ μυρίας λύπας παρέχων».

5) Οἱ στίχοι 415-416 φέρονται οὕτω :

*Πάσαντα ἐδιάβην ἢ βουλὴ τῆς ὑψίστου Τριάδος,
Πατρός, Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος ἀχώριστης ομάδος.*

Ὁ στίχος 416 εἶναι ὑπέρμετρος. Πιστεύομεν ὅτι, ἐὰν ὀβελίσωμεν τὸ [*Ἁγίου*], ὅπερ φαίνεται παρέμβλητον, ἔχομεν τὸν κανονικὸν δεκαπεντασύλλαβον, οἷος ἐγγράφη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ :

Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ἀχώριστης ομάδος.

Πρὸβλ. τὸ παρὰ Μάρκῳ Δεφεράνῃ παρόμοιον δίστιχον («Λαογραφία» 11 (1934) σ. 26 στ. 57-58) :

*Διατὶ ἡ ἀγάπη ἐν μερτικὸν τῆς ἁγίας Τριάδος,
πατρός, υἱοῦ [καὶ] πνεύματος καὶ τῶν ἁγίων μυριάδος,*

ὡς καὶ παρὰ τῷ ἐκ τούτου παραλαμβάνοντι Μαρίνω Φαλιέρω ἀντίστοιχον (ἔκδ. Γ. Ζώρα ἐν «Ἐπιθεωρήσει ἑλληνοϊταλικῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας» ἔτος Γ', τεῦχος 1 (Ἰανουάριος 1940) σ. 20 στ. 57-58) :

*Ἡ ἀγάπη ἐναι παραγγελιά ἐκ τῆς ἁγίας Τριάδος,
Πατρός, υἱοῦ καὶ πνεύματος, ὁμοουσίου μονάδος.*

Πρὸβλ. ἐπίσης τὸ ἐν τῷ μαρκιανῷ χειρογράφῳ τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ» (ἔκδ. Γ. Μέγα σ. 162) φερόμενον τελευταῖον, ὑποβολιμαῖον δὲ πιθανώτατα δίστιχον :

*σὺν τῷ Πατρὶ καὶ Πνεύματι μαζὶ μὲ τὴν Μαρίαν
τὴν Θεοτόκον τὴν κερά, τοῦ κόσμου σωτηρίαν.*

ὁμοίως δὲ τὸ παρὰ Μαρίνω Τζάνε Μπουνιαλῆ (Κρητικὸς Πόλεμος, ἔκδ. Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, ἐν Τεργέστη 1903, σ. 231 στ. 1-3) :

*Εἰς δόξαν καὶ εἰς ἔπαινον Τριάδος τῆς ἁγίας,
Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος καὶ τῆς ὑπεραγίας
Μαρίας δεσποίνης ἡμῶν, βασίλισσας τοῦ κόσμου . . . κλπ.*

6) Ἐν στ. 463-466 ἡ Εὔα, ἀνακοινοῦσα εἰς τὸν ὄφιν τὰ περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπηγορευμένου καρποῦ, λέγει :

*. . . καὶ ἀφῆκε μας παραγγελιά σ' αὐτο νὰ μὴν ὑπάμεν
ν' ἀπλώσωμεν ἐπάνω του καὶ ἐκ τὸν καρπὸν νὰ φάμεν.*

465 *Καὶ ἂν ἐν καὶ ἀλησμονήσωμεν, ἂ φάμεν ἐκ τὸν σπόρον,
στὴν ἀπωλεία νὰ πέσωμεν εἰς μιὰν αὐτὴν τὴν ὥρα.*

Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ὁμοιοκαταληξίας ἐν στ. 465-6 προτείνομεν τὴν διόρθωσιν τοῦ ἐν στ. 465 *φάμεν ἐκ τὸν σπόρον εἰς φάμεν ἐκ τὴν ὀπώρα*. Παλαιογραφικῶς εἶναι εὐεξήγητος ἡ μεταβολὴ τῆς λέξεως ὀπώρα εἰς σπόρον. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἔποψιν νοήματος ἡ λ. ὀπώρα, ἥτις εἶναι συνώνυμος ἀκριβῶς τῆς λ. καρπός, ἦν καὶ μόνην μεταχειρίζεται ὁ ποιητὴς εἰς πάντα τὰ λοιπὰ σχετικὰ χωρία (βλ. στ. 446, 464, 472, 474, 484, 503, 510), πλεονεκτεῖ βεβαίως τῆς λ. σπόρος, διότι περὶ βρώσεως καρποῦ πρόκειται ἐνταῦθα καὶ οὐχὶ περὶ σπόρου. Ὅτι δὲ ἡ λ. ὀπώρα δὲν ἦτο ξένη πρὸς τὰ δημώδη κείμενα τῆς ἐποχῆς ταύτης μαρτυροῦσιν ὁ στίχος 126 τῆς Ριμάδας Βελισσαρίου (παρὰ Wagner σ. 352) «κατέκοψαν, ἠφάνησαν δένδρα μετὰ ὀπώρας» καὶ ὁ στ. 743 τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου, Ἱστορία καὶ ὄνειρο (ἔκδ. Γ. Ζώρα ἐνθ' ἄνωτ. τομ. Γ', τεῦχ. 6 [Ἰούνιος 1940] σ. 385) «ὦ λουλουδοῦσα μου γλυ-

κειά, ὡς τῆς καρδιᾶς μου πόρα» (ἐνθα γραπτέον βεβαίως ὀπώρα, πρβλ. καὶ στ. 509, αὐτόθι σ. 379, «ὀπωρικό μου ἀχόρταγο καὶ τῆς καρδιᾶς μου πάθος»).

6) Οἱ στίχοι 512-513 ἐκδίδονται οὕτω :

Καὶ ὁ θεὸς τότε λοιπὸν τοῦ ὄφῃ ἐκατηράστη
κ' εἶπεν : Ἐπικατάρατος νὰ ᾽σαι ἀπὸ μέν¹ τὸν πλάστη.

Τὸ χ/φον ἐν σ. 512 ἔχει ἐκατηράθη καὶ ἐν στ. 513 κ τ ί σ τ η ν , ἅτινα ὁ ἐκδότης, ἵνα ἀποκαταστήσῃ ὁμοιοκαταληξίαν, διώρθωσεν εἰς ἐκατηράστη - πλάστη. Ἄλλ' οὐδεμία, ὡς πιστεύομεν, παρίσταται ἀνάγκη νὰ μεταβάλωμεν τὴν λ. κ τ ί σ τ η ν (γραπτέον μόνον κ τ ί σ τ η) εἰς πλάστη. Ἀρκεῖ ἀπλῶς νὰ διορθώσωμεν τὸ ἐ κ α τ η ρ ἄ θ η εἰς ἐ κ α τ α ρ ί σ τ η (ὁ τύπος οὗτος εἶναι συνηθέστατος καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ), ἵνα ἀναχθῶμεν εἰς τὴν ἀναμφιβόλως ἔξ αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ προερχομένην ὁμοιοκαταληξίαν ἐ κ α τ α ρ ί σ τ η - κ τ ί σ τ η.

Ἀθῆναι, Ὀκτώβριος 1943

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

¹) Γράφει ᾽μέν, ὡς ἐπίσης ἐν στ. 74 καὶ 399· ὁμοίως καὶ ἐν στ. 21, 169, 209, 255, 385, 396 γραπτέον ἐμέν ἀντὶ ἐμέν· ὀρθῶς ἄλλως ἐν στ. 515 γράφεται ἐσέν.